

Türkiye’de Kadın ve Din Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma¹

A Research on Women and Religion Studies in Turkey

Harun TUNÇ

ORCID: 0000-0002-2268-9756

Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana/Türkiye, tunc-harun@hotmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 14.03.2021 Düzeltme/Revised: 01.04.2021 Kabul/Accepted: 23.04.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Tunç, H. (2021). Türkiye’de Kadın ve Din Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma. Antakiyat, 4(1), 175-190

Öz

Kadın ve din arasındaki ilişkinin irdelenmesi 19. yüzyılda başlamıştır. Ancak bu konudaki yoğunlaşma, asıl olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Bu tartışmaların Türkiye’deki izdüşümleri 1960’lardan bu yana “kadın ve din” evreninde ortaya çıkan pek çok eserle kendini göstermektedir. Bu çalışmada, Türkçe yazın üzerinde bir literatür taraması yapılmak suretiyle Türkiye’de “din-toplumsal cinsiyet-kadın” ilişkisi çerçevesinde ele alınmış çalışmalar ve “İslamcı feminizm” başlığı altında değerlendirilebilecek çalışmalar üzerine bir bibliyografya denemesi yapılmıştır. Literatürü oluşturan eserlerin önce sayısal olarak tespiti yapılmış ve konu, yazar, tür, yıl gibi demografik özelliklerinin belirlenerek oransal dağılımları tablolar halinde verilmiştir. Bu araştırma doğrultusunda bazı sorulara cevap aranmıştır. Bu sorular şu şekilde sıralanabilir: “Söz konusu çalışmalarda erkekler mi kadınlar mı daha çok söz sahibidir?”, “Eserlerin kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezi olarak oransal dağılımı nasıldır?”, “Çalışmaların yıllara göre oransal dağılımı nasıl seyretmiştir?”, “Geleneksel nokta itibari ile bu çalışmalarda en çok veya en az hangi noktalara temas edilmiştir?”, “Çalışmalar yöntem açısından nicel veya nitel metodolojiden hangisine uygun olarak yapılmıştır?” ve “Geniş bir katmana yayılan bu literatüre genel bir başlık belirlenmek istense ne olarak belirlenebilir?” Bu tür sorulara cevap arayan çalışmaların ilgili literatürün gerek eksik ve zayıf yönlerini gerekse de olgunlaşmış yönlerini ortaya koyması itibariyle günümüze gelinceye kadar alınan mesafeyi görmek adına yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda literatürdeki eksikliklerden yola çıkılarak birtakım önerilerde de bulunmaktadır. Araştırmanın genel sonucuna göre Müslüman kadının doğrudan kendisini ilgilendiren din bağlamındaki konularda artık bizzat söz sahibi olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Din, Kadın, Toplumsal Cinsiyet, İslamcı feminizm

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

GİRİŞ

Türkiye’de din, toplumsal cinsiyet ve kadın evreninde pek çok çalışma yapılmıştır. Buna “İslamcı feminizm” de eklendiğinde bu çalışmaların sosyal bilimlerde giderek özel ve geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Bu geniş çerçeve “kadın ve din” evreni olarak isimlendirilebilir. Öyle ki din bağlamında “erkeklik”, “eşcinsellik” veya “çeşitli cinsel kimlikler” konulu çalışmalar çok az olmasından ve kendi başına henüz belli bir literatür oluşturamadığından bu konularda yapılmış çalışmalar bile şimdilik bu evren içinde değerlendirilebilmektedir.

Türkiye’de 1960’lardan bu yana kadın ve din evreni içinde değerlendirilebilecek pek çok eser ortaya konulmuştur. Bu konuları içeren müstakil kitap ve makalelerin yanı sıra doktora tezleri ve özellikle yüksek lisans tezleri son yıllarda literatür içinde önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca bu konularda diğer dillerden de birtakım çalışmalar Türkçeye tercüme edilmiş ve edilmeye devam edilmektedir. Bazı dergiler ise içeriği kısmen veya tamamen kadın ve din olan özel sayılar çıkarmıştır. Örneğin *İslâmî Araştırmalar* (1997: 10/4), *İslâmîyat* (2000: 3/2), *Tezkire* (2001: 19), *İslâmîyat* (2001: 4/2), *Birikim* (2008: 227), *Muhafazakâr Düşünce* (2014: 11/41-42), *Dini Araştırmalar* (2016: 19/49) dergilerinde bu konular farklı bağlam ve perspektiflerden ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Türkçe yazın üzerinde bir tarama yapılmak suretiyle kadın ve din evreninde değerlendirilebilecek çalışmalar listelenerek bir bibliyografya denemesi yapılmış ve tür, yayın yılı, yazar ve konu gibi çeşitli yönleri itibariyle sosyolojik perspektiften analize tabi tutulmuştur. Çalışma, Türkiye’de bu konular bağlamında üretilmiş eserler ve Türkçeye çevrilmiş eserlerle sınırlandırılmıştır. Şunu da eklemek gerekir ki toplamda 740 rakamını bulan bir listeden oluşan bu bibliyografya denemesi büyük bir yer kapladığından bu çalışmada paylaşılmamıştır. Ancak araştırmacıların bu listeden yararlanabilmesi için bir dosya olarak ayrıca paylaşılması düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma Türkiye’deki “kadın ve din” konulu çalışmalar üzerine yapılmış nitel ağırlıklı bir çalışmadır. Fakat anlam bütünlüğü oluşturmak açısından nicel verilere de sahiptir. “Nitel bir araştırmada elde edilen veriler, temalar, kavramlar veya benzer özellikler temelinde kategorilere ayrılarak analiz edilir. Kavramsal tanımlar yapılır, yeni kavramlar geliştirilir, kavramlar arasındaki ilişkiler incelenir ve bu kapsamda modellemeler yapılır. Bunun yanı sıra nitel araştırmalarda da ölçümler yapılabilir ve sayısal veriler sunulabilir.”² Dolayısıyla bu araştırmada kadın ve din konulu çalışmalar türlere, yıllara, yazarlara ve konularına göre kategorileştirilerek

² W. Lawrence Neuman, *Social Research Methods - Qualitative and Quantitative Approaches* (Pearson Education, 2014), 93, 203.

sayısal ve oransal dağılımları belirlenmek suretiyle incelenmiş ve aralarındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Öncelikle bu araştırmanın ilgili literatürünün tezlerini bazı yönlerden değerlendiren Fatma Kenevir ve Şeyda Koçak Kurt (2016) isimlerine ait bir makale burada hatırlanmalıdır: *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Din Temalı Tez Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*. Kenevir ve Kurt, çalışmalarında, Ulusal Tez Merkezi’nden 1990 yılından 30 Haziran 2016’ya kadarki zaman diliminde ortaya konulmuş din ve toplumsal cinsiyet temalı yüksek lisans ve doktora tezlerinin listesini (toplam 211 adet) çıkararak üzerine değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bizim çalışmamız ise kadın ve din evrenini kitap, makale ve tezler düzleminde tarayarak daha geniş bir perspektifle değerlendirmeyi denemektedir. Dolayısıyla çalışmamız, Kenevir ve Kurt’un çalışmasına da bir şemsiye oluşturması açısından özgün ve önemli bir rol üstlenmektedir. Tezlerin listelenmesi sırasında Kenevir ve Kurt’un yaptığı çalışmanın listesinden herhangi bir verinin alınmasına gerek duyulmaksızın, YÖK veri tabanı sayesinde literatür ile ilgili temel kavramlar sürekli taranarak [son tarama: 25.12.2019] tezler baştan çıkarılıp listelenmiştir. Tezler listelendikten sonra Kenevir ve Kurt’un çalışmasında listelenenlerle bizim bulduklarımız karşılaştırılmıştır. Bu noktada Kenevir ve Kurt’un çalışmasında yer alan bazı tezlerin bizim çalışmamızda olmaması dikkat çekmiştir. Bunun sebebi araştırıldığında bunların tez veri tabanından çıkarıldığı anlaşılmıştır.

Uzun bir çalışma zamanı alan bu araştırmada sağlıklı tespitler yapılabilmesi için şu adımlar izlenmiştir. Öncelikle eserler, kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezi olmak üzere dört başlıkta kategorize edilmiştir. Objektif veriler sunmak ve sağlıklı tespitler yapılabilmek için eserlerden kitap olanların elimizde başka baskıları olsa bile her birinin ilk baskısının izi sürülerek ilk baskılarına göre listesi yapılmıştır. Fakat yine de yayın tarihi noktasında ortaya çıkabilecek hata payını en aza indirebilmek için tablolar on yıllık periyotlar halinde yapılmıştır. Kitaplardan derleme çalışması olanlar var ise bu tür eserler eserin editörüne göre kadın veya erkek olarak kodlanmıştır. Farklı yerde tekrar yayınlanan makaleler var ise o makalenin ilk yayınlanma tarihi esas alınmıştır. Sayısı az olsa da ulaşılan bazı bildiriler makaleler başlığı altında değerlendirilmiştir. Tercüme eserler ise tercüme edene göre kadın veya erkek olarak kodlanmıştır. Yine aynı düşünceyle tercüme eserlerin çevrildiği tarih esas alınmıştır. Hem kadın yazarı hem erkek yazarı olan birden fazla yazarlı kitap, makale veya tercüme eserler (toplam 8 adet) ilk isme, sorumlu yazara göre değerlendirilerek kadın veya erkek olarak kodlanmıştır. Ayrıca sağlıklı veriler ve çıkarımlar için tezden kitaba dönüştürülmüş veya tezden makale olarak üretilmiş eserlerde listeye her iki çalışma alınmamıştır. Dağılımlarda o eserin ilk hali olan “tez” hali esas alınmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

1. Eserlerin Türleri

Genel olarak konu ile ilgili toplamda 740 adet eser listelenmiştir. Genel toplam içerisinde, yaklaşık olarak, kitaplar %31, makaleler %28, yüksek lisans tezleri ise %33, doktora tezleri %7 oranında bir yer tutmaktadır. Tam sayı ve oranlar ise Tablo 1’de olduğu gibidir.

Tablo 1: Eser Türlerine Göre Dağılım

Eser Tipi	n	%
Kitap	231	31.2
Makale	209	28.2
Doktora Tezi	55	7.4
Yüksek Lisans Tezi	245	33.1
Toplam	740	100.0

Geniş bir alanı kapsayan kadın ve din literatürünün bununla sınırlı olduğu iddia edilemez. Gözden kaçmış eserler olabileceği gibi 1980’lerden bu yana İslamcı dergi yayıncılığı içinde çıkarılmış olan “kadın ve din” konulu dergiler³ kadın ilmi hâlleri, gazete köşe yazıları, konuyla ilgili olabilecek bloglarda, ağlarda, platformlarda paylaşılan yazılı, görsel her türlü paylaşımın hatırdan tutulması gerekir. Ancak elde edilen böyle bir rakamın bu literatür için şimdilik bir şemsiye konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

2. Eserlerin Yayın Yılları

Eserlerin yıllara göre dağılımını yapmak, kadın ve din tartışmalarının zamansal gelişiminin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Tablo 2’de eserlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında Türkiye’de bu konuların 1960’lı ve 70’li yıllarda canlanmaya, 1980’lerde ise gelişim göstermeye başladığı görülmektedir. 1990’lı yıllarda hız kazanarak bu bağlamda görünür bir birikimin olduğu ve 2000’li yılların başlangıcından 2010’lu yılların sonuna kadar ise bu bağlamdaki çalışmaların ciddi oranda arttığı göze çarpmaktadır.

³ 1960’lardan bu yana İslamcı dergi yayıncılığı bağlamında çıkarılan yüzlerce dergi arasında müstakil anlamda “kadın ve din” konulu dergiler de bulunmaktadır. Örneğin 1979-1980 yılları içerisinde 4 sayı olarak çıkan *Rayet* dergisi; 1985-1996 yılları arasında 140 sayı olarak çıkan *Kadın ve Aile* dergisi; 1994-1997 arasında 38 sayı olarak yayınlanmış *Sena* dergisi; 1985-2010 yılları arasında 247 sayı olarak çıkan *Mektup* dergisi; 1995-1999 arasında 37 sayı olarak yayınlanmış olan *Kadın Kimliği*; 1997-1998 arasında 14 sayı olarak yayınlanmış *Evrensel Kadın* ve 2002-2016 arasında 142 sayı olarak yayınlanmış *Şebnem* dergisi burada zikredilebilir. Burada zikredilen dergilerin her biri ayrı bir araştırma konusu mahiyetindedir.

Tablo 2: Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	n	%
1960-1969	10	1.4
1970-1979	20	2.7
1980-1989	48	6.5
1990-1999	127	17.2
2000-2009	200	27.0
2010-2019	335	45.3
Toplam	740	100.0

Özellikle 2010-2019 yılları arasında literatürün %45'inin teşekkül edilmiş olması dikkat çekicidir. İlerde Tablo 5'te de görüleceği üzere bunun da büyük çoğunluğunu yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır.

3. Eserlerin Yazarları

Eserlerin yazarların cinsiyetine göre bir dağılım yapıldığında ortaya çıkan veriler Tablo 3'tedir. Burada böyle bir tablo yapılması cinsiyete göre emeğin niteliğine dair bir ayırım yapmak anlamına gelmemektedir. Bu, en basit anlamıyla, bizzat kendisini ilgilendiren konularda kadın ne kadar söz sahibidir sorusuna cevap arama niteliğindedir.

Tablo 3: Eserlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Yazar	n	%
Kadın	447	60.4
Erkek	293	39.6
Toplam	740	100.0

Tablo 3'te görüldüğü üzere bu bağlamdaki literatürde bugün itibariyle kadınların erkekleri geçerek literatüre toplamda daha çok eser kazandırdığı görülmektedir. Verilere göre kadınların yaklaşık olarak %20,8'lik bir oranla literatüre erkeklerden daha fazla katkı sağlamış oldukları anlaşılmaktadır.

4. Eserlerin Yıllara ve Yazarlara Göre Dağılımı

Kadın ve din literatüründe kadınlar adına ilk kıvılcımı ve kadınlar lehine kırılma noktasını bulabilmek için yıllara göre eser sahiplerinin cinsiyetlerinin dağılımını yapmanın anlamlı olacağı düşünülmüştür (bkz. Tablo 4).

Tablo 4: Eserlerin Yıllara ve Yazara Göre Dağılımı

	1960-1969		1970-1979		1980-1989		1990-1999		2000-2009		2010-2019	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kadın	1	10.0	5	25.0	14	29.2	64	50.4	130	65.0	233	69.6
Erkek	9	90.0	15	75.0	34	70.8	63	49.6	70	35.0	102	30.4
Toplam	10	100.0	20	100.0	48	100.0	127	100.0	200	100.0	335	100.0

Tablo 4’te görüldüğü üzere bu literatürde daha önce erkekler söz sahibi iken 1980’li yıllarda başlamak suretiyle ama özellikle 1990’lı yıllarda kadınların bu alanda “ben de varım” dediği anlaşılmaktadır. Kadınlar lehine asıl kırılma 2000’lerde başlamış, 2010’lardan itibaren ise bu kırılma belirginleşmiştir. Özellikle 2000’li ve 2010’lu yıllarda bu konulardaki doktora ve yüksek lisans tezlerinde kadın sıçrayışı kadın lehine farkı açmıştır. Bu da kısaca kadının doğrudan kendisini ilgilendiren din bağlamındaki konularda bizzat kendisinin artık söz sahibi olduğunu apaçık ortaya koymaktadır.

1960 başı ile 2019 sonu gibi yaklaşık 60 yıllık bir zaman dilimine yayılan bu araştırmanın verilerine göre kadın ve din noktasında eleştirel anlamda kadınlar adına ilk kıvılcımı çıkarmanın Bahriye Üçok olduğu anlaşılmaktadır. 1960-1969 yılları arasında tespit edilen 10 eserden sadece bir tanesi kadın yazara aittir ki bu da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin ilk kadın öğretim üyesi olarak bilinen Üçok’un doçentlik tezi olan *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar* (1965) adlı eseridir. Şule Yüksel Şenler’den de bahsedilebilir. Romanlarında kadın ve din ilişkisine değinmekle birlikte Şenler’in bu araştırma kapsamında değerlendirilebilecek *İslam’da ve Günümüzde Kadın* (1975) adlı çalışması da bulunmaktadır. Bu isimlerle birlikte aynı dönemlerde eserler vermiş Samiha Ayverdi de hatırlanabilir. Romanlarında dindar muhafazakâr kadın psikolojisini daha çok tasavvuf bağlamında idealize etmiştir ancak bu araştırmanın konu edindiği sınırlar içinde değerlendirilebilecek spesifik bir çalışmasına rastlanmamıştır. 1980’li yıllardan itibaren Cihan Aktaş kadın ve din literatüründe önemli bir etki yaratmaya başlar. Onu 2000’lerde Nazife Şişman, Fatma Barbarosoğlu isimler takip eder. Yine 90’ların sonu ve 2000’lerin başından itibaren kadın ve din literatürünün çıtasının yükselmesine katkı sağlayan ve literatürün feminist yüzü olarak bilinen Hidayet Şefkatli Tuksal kendini göstermeye başlar.

5. Eserlerin Tür, Yıl ve Yazara Göre Dağılımı

Eserler, tür-yıl-yazar gibi bir bütünlükte aynı karede incelendiğinde ise veriler daha anlamlı hale gelecektir. Bu çerçevede Tablo 5 eser çeşidi, yıl ve yazar üçlüsünü aynı kareye toplamaktadır. Kitap, makale ve tezler birbiriyle kıyaslandığında farklılaşan kitaplar olduğu görülmektedir (bkz. Tablo 5). 1990’lar sonuna kadar

kitap sayısı yükselişten bu yıllardan sonra sert bir düşüşe geçmiştir. 1960'lardan 2000'lere kadar kitap yayınlama noktasında erkekler kadınlardan öndedir.

Tablo 5: Eserlerin Tür, Yıl ve Yazara Göre Dağılımı

		1960-1969		1970-1979		1980-1989		1990-1999		2000-2009		2010-2019	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
KİTAP	Kadın	1	10.0	4	21.1	14	29.2	30	39.0	29	69.0	16	45.7
	Erkek	9	90.0	15	78.9	34	70.8	47	61.0	13	31.0	19	54.3
	Toplam	10	100.0	19	100.0	48	100.0	77	100.0	42	100.0	35	100.0
MAKALE	Kadın	0	-	1	100.0	0	-	25	67.6	32	43.8	54	55.1
	Erkek	0	-	0	0.0	0	-	12	32.4	41	56.2	44	44.9
	Toplam	0	-	1	100.0	0	-	37	100.0	73	100.0	98	100.0
D. TEZİ	Kadın	0	-	0	-	0	-	4	100.0	11	84.6	30	78.9
	Erkek	0	-	0	-	0	-	0	0.0	2	15.4	8	21.1
	Toplam	0	-	0	-	0	-	4	100.0	13	100.0	38	100.0
YL. TEZİ	Kadın	0	-	0	-	0	-	5	55.6	58	80.6	133	81.1
	Erkek	0	-	0	-	0	-	4	44.4	14	19.4	31	18.9
	Toplam	0	-	0	-	0	-	9	100.0	72	100.0	164	100.0

Özellikle 90'lı yıllara kadar erkeklerin literatürde baskın olduğu dönemlerdeki eserlerin din karşısında kadına yaklaşım noktasında ataerkil yaklaşımlara sahip olduğuna dair belirgin izler taşıdığı söylenebilir. Cihan Aktaş'ın da dediği gibi 70'li 80'li yıllarda yayınlanan bazı kitapların kapaklarında, kadın bazen üzeri örtülerek korunan bir meyve ile temsil edilmekteydi. Açık giyimli kadınlar ise o yıllarda, doğru okumaların oluşturduğu kanaate göre, fikhî açıdan Müslüman erkekler için cariye sayılabilirlerdi. İlginç olan ise bu yaklaşımları kadınların dini bir hassasiyet ve teslimiyet adına kimi zaman erkeklerden daha ısrarlı bir dille savunmuş olmalarıdır. Bu yıllarda kadın ve din bağlamında yazılan romanlarda ise çoğu zaman, âşık olunan kadın, başkahraman İslamcı erkeğin hidayete çağırdığı, hidayetini vesile olduğu, Batı'ya öykünen bir hayat yaşadığı halde bu hayattan rahatsızlık duyan bir profile sahiptir.⁴

90'lı yıllara kadar kadın ve din bağlamındaki tercüme eserler de büyük çoğunlukla erkekler tarafından yapılmıştır. Zira "1960'lardan 80'lere Türkçeye çevrilen genelde dinî özeldir İslamcılık temelli tercüme faaliyetlerine bakıldığında ister istemez Türkiye'nin siyasî politik düşünce atmosferiyle uyuşur biçimde gerçekleştiği ve bu tercümelerin Suudi Arabistan, İran, Mısır, Pakistan başta olmak üzere çoğunlukla İslâmî coğrafyadaki Müslüman erkeklerin eserlerinden erkek

⁴ Cihan Aktaş, *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi* (İstanbul: İz Yay., 2016), 18, 20.

mütercimler tarafından yapıldığı” görülür.⁵ İşte kadın ve din literatürü kapsamına girecek o yıllardaki tercüme eserlerin de tıpkı bu paralellikte olduğunu, söylemek gerekir.⁶ Daha sonraki yıllarda kadın ve din çerçevesi içine girebilecek tercüme eserlerin daha çok Batı literatüründen yapılmaya başlandığı, erkeklerin yanı sıra kadınların da tercümelerde son derece etkin olmaya başladığı ve giderek feminist perspektife sahip eserlerin tercüme edildiği görülmektedir.⁷

Kadın ve din literatürüne İlahiyat çevresi içinden veya dışından olsun pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Ancak bazı isimlerin niceliksel anlamda literatürde öne çıktıkları da söylenebilir. Bu anlamda Cihan Aktaş, Hidayet Şefkatli Tuksal, Nazife Şişman, Fatma Barbarosoğlu gibi kadın isimlerle birlikte İhsan Toker’i de burada not düşmek gerekir.

Bu literatüre ait ilk tez Şakir Erkan’ın *Kuran’da Kadın Hakları* (1990) adlı yüksek lisans tezidir. Hem seküler çevrelerde hem İlahiyat çevrelerinde bu konuların gündeme oturmasında çok önemli etkisi bulunan şu iki doktora tezini hatırlamadan

⁵ Yücel Bulut, “Türkiye’de İslamcılık ve Tercüme Faaliyetleri”, İ. Kara ve A. Öz (ed.), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.), 339-368.

⁶ Bazı örnekler şöyle sıralanabilir: Seyyid Süleyman Nedevi, *Müslüman Kadınların Kahramanlıkları*, çev. R. Yıldız, (İstanbul: Fatih Yay., 1967); Ebu’l A’la el-Mevdudi, *Doğum Kontrolü Hareketi ve İslam*, çev. O. Eskicioğlu, (İzmir: Şelale Yay., 1967); Mustafa es-Sıbai, *İslam’a ve Garblulara Göre Kadın*, çev. İ. Toksarı, (İstanbul: Nida Yay., 1969); M. Nasruddin Elbani, *Hicab: Müslüman Kadının Örtüsü*, çev. A. N. Karcıoğlu, (İstanbul: Sinan Yay., 1970); Mevlana Niyaz, *Kadın Sahabiler*, çev. A. Genceli, (İstanbul: Toker Yay., 1971); Ebu’l A’la el-Mevdudi, *Hicab*, çev. A. Güncel, (İstanbul: Hilal Yay., 1972); M. Ferid Vecdi, *Müslüman Kadını*, çev. M. Akif, (İstanbul: Sinan Yay., 1972); A. M. Akkad, *Kur’an’da Kadın Hakları*, çev. A. Demirci, (İstanbul: Çığır Yay., 1975); İbnu’l Cevzi, *Kadınlar Kitabı*, çev. Y. Ziyaoğlu, (İstanbul: Şule Yay., 1986); İbrahim Cemal, *Müslüman Kadının Fıkıh Kitabı*, çev. B. Eryarsoy, (İstanbul, Risale Yay., 1986); Ramazan Said el-Buti, *Allah’a İnanan Kızlara*, çev. İ. Maden, (İstanbul: Madve Yay., 1986); M. Hasan Bureyğış, *Davetçi Müslüman Kadın*, çev. M. Çelen, (İstanbul: Şura Yay., 1987); Muhammed Seyyid, *Kur’an ve Sünnette Annelik*, çev. Y. Ertuğrul, (Konya: Uysal Kitabevi, 1987); Mustafa es-Sıbai, *Kadının Yeri: İslam Fıkıhı ve Beşerî Hukuk Açısından*, çev. A. Yalçın-M. Yolcu, (İstanbul: Akabe Yay., 1988).

⁷ Bazı örnekler şöyle sıralanabilir: F. Ayt Sabbah, *İslam’ın Bilinçaltında Kadın*, çev. A. Sönmezay, (İstanbul: Ayrıntı Yay., 1992); Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. A. Bora vd., (İstanbul: Metis Yay., 1993); Fatıma Mernissi, *Peçenin Ötesi: İslam Toplumunda Kadın Erkek Dinamikleri*, çev. M. Küpçü, (İstanbul: Yayınevi Yay., 1995); Amina Wedud-Muhsin, *Kur’an ve Kadın*, çev. N. Şişman, (İstanbul: İz Yay., 1997); Elisabeth Özdalga, *Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, çev. Y. Alogan, (Ankara: Sarmal Yay., 1998); Merlin Stone, *Tanrılar Kadıncı*, çev. N. Şarman, İstanbul: Payel Yay., 2000); Fatıma Mernissi, *Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza*, çev. A. Kantarcı, (Ankara: Epos Yay., 2003); Pınar İlkaracan (Ed.), *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, çev. E. Salman, (İstanbul: İletişim Yay., 2003); Ann Chamberlin, *Aynadaki Peçe: Ortadoğu’da Örtünmenin Tarihi*, çev. S. Kamuran, (İstanbul: İnkılap Yay., 2006); Sylvia Marcos, *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. S. Özbudun vd., (Ankara: Ütopya Yay., 2006); Zehra Ali, *İslami Feminizimler*, çev. Ö. Elitez, (İstanbul: İletişim Yay., 2014); Kecia Ali, *Cinsel Ahlak ve İslam*, çev. A. B. Baloğlu, (İstanbul: İletişim Yay., 2015). Kitaplara ilaveten bazı makaleler sıralanabilir: Kazemî, Farhad, “Toplumsal Cinsiyet, İslam ve Politika” çev. D. Özalpat, *Social Research*, 2000, 67(2): 453-474.; Nelsen, M. Hart vd. “Tanrı İmajlarında Cinsiyet Farklılıkları”, çev. F. Gündüz, *K.S.Ü İF Dergisi*, 2005, 3(6): 143-158.; Tohidî, Nayereh, “İslami Feminizm. Tehlikeler ve Ümit Vaad Eden Unsurlar”, çev. İ. Toker, *A.Ü. İF Dergisi*, 2004, XLV (2): 279-289.

geçmek olmayacaktır. Birincisi Fatmagül Berktaş'ın 1994 yılında tamamlamış olduğu *Tek Tanrılı Dinler Karşında Kadın: Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (2012) adlı doktora tezidir. Bu eser daha sonra 1996 yılında aynı isimle kitap olarak yayınlanmıştır. İkincisi Hidayet Şefkatli Tuksal'ın 1998'de tamamlamış olduğu *Kadın Aleyhtarı Rivayetlerde Ataerkil Geleneğin İzleri* adlı doktora tezidir. Daha sonra bu eser de 2000 yılında *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümü* (2012) adıyla kitaplaştırılmıştır.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin sadece İlahiyat çevresinin tartışma alanı olmadığı diğer disiplinlerde de tartışıldığı görülmektedir. Ancak İlahiyat alanının başı çektiği de kendini belli etmektedir.⁸ Tezler, makaleler, tercüme eserler de eklenip daha geniş bir evrenden bakıldığında kadın ve din literatüründe İlahiyat alanının başı çekmeye devam ettiği görülmektedir. Öte taraftan kadın ve din evrenindeki çalışmaların yöntem açısından daha çok nitel karakterli olduğu tespit edilmektedir. Yapılmış olan nicel karakterli çalışmaların ise daha çok din sosyolojisi ve din psikolojisi alanlarında olduğu görülmektedir. Nitel çalışmaların çoğunlukta olmasının başka sebepleri de olabileceği gibi temelinde bizzat dinin nicelden çok niteliksel bir alan olması yatmaktadır.

6. Eserlerin Konuları

Kadın ve din evreni veya literatürü derken neyin kastedildiğini açıklığa kavuşturmak için eserlerin içerdikleri konulardan hareketle fragmanlar oluşturulmuştur. Bir başka çalışmanın konusu olarak bu konu düzlemlerinin her birinin ayrı ayrı değerlendirilip analiz edilmesi ve çözümlenmeler yapılması gerekir. Fakat bu çalışmada, eserlerin toplamında en çok veya en az hangi noktalara temas edildiğini görmek ve bazı konu düzlemleri içinde de eserlerin en çok veya en az neye yoğunlaştığının altını çizmek adına içeriklerin oluşturduğu fragmanları belirlemenin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu çerçevede kategorik konu düzlemleri en genişinden en dar olanına aşağıda Tablo 6'daki gibi teşekkül olmuştur.

Tablo 6: Eserlerin Konulara Göre Dağılımı

Konular	n	%
İslam Hukuku, Tefsir, Hadis, Kelam vs. bağlamında "İslamiyet ve Kadın"	105	14.2
İslam, İslâmî Kültür ve Toplumda Kıyafet: Tesettür/Örtünme/Türban/Başörtüsü	105	14.2
Müslüman Kadın ve Feminizm: İslamcı Feminizm/İslamcı Kadın Hareketi	95	12.8
Genel Olarak Dinlerde, İnanç Sistemleri ve Kültürlerde Toplumsal Cinsiyet ve Kadın	89	12.0
İslamî Kültür ve Toplumda Kadın / Doğu'da Kadın	67	9.1
Gelenek ve Modernlik arasında, Popüler Tüketim Kültürü bağlamında Müslüman Kadın	64	8.6
İslam, Evlilik-Aile-Boşanma ve Kadın / "Müslüman Kadının Vazifeleri"	45	6.1

⁸ Fatma Kenevir ve Ş. Koçak Kurt, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Din Temalı Tez Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, 2016, 19(49), 354.

Din, Dini Kurumlar, Eğitim Öğretim, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın	28	3.8
Dini Çerçeve “Öne Çıkan Rol Model Müslüman Kadınlar”	24	3.2
Tasavvuf ve Kadın	20	2.7
Dindarlık, Cinsiyet ve Kadın Dindarlığı	19	2.6
Dini Oluşum, Dini Grup, Mezhep, Cemaat ve Kadın	16	2.2
İslam, Kültür, Toplum, Kadın ve Cinsellik	14	1.9
Şiddet, Suç, Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Din	12	1.6
Hz. Muhammed, Sünnet ve Kadın	10	1.4
Batı’da Müslüman Kadın	9	1.2
Din, İslam ve Eşcinsellik / LGBTİ+ Bireyler ve Din	8	1.1
Din ve Erkeklik / İslam, İslami Kültür ve Erkeklik / İslamcı Erkeklik	7	0.9
“Din, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın” Çalışmalarının Değerlendirilmesi	2	0.3
Toplumsal Cinsiyet ve Sekülerleşme	1	0.1
Toplam	740	100.0

Tablo 6’den anlaşılacağı üzere her şeyden önce Müslümanların çoğunlukta olduğu Türkiye’de “kadın, toplumsal cinsiyet, feminizm, erkeklik, çeşitli cinsel kimlikler” gibi konuların İslam dini, kültürü ve onun müntesipleri bağlamında işleyen çalışmaların öncelikli ve en geniş yeri edinmesi kaçınılmaz olmuştur.

Kadın ve din literatürünün gövdesinin “İslam Hukuku, Tefsir, Hadis, Kelam vs. bağlamında İslamiyet ve kadın”; “İslam, İslâmî kültür ve toplumda kıyafet: tesettür/örtünme/türban/başörtüsü”; “Müslüman kadın ve feminizm: İslamcı feminizm/İslamcı kadın hareketi”; gibi ana konulardan teşekkül olduğu anlaşılmıştır.

Literatür içindeki ikinci en geniş konu düzlemini kapsayan çalışmaların içinde “başörtüsü” konusu genel olarak “kıyafet” konusuna göre çok daha fazla işlenmiştir. Ayrıca bu eserler, yazıldığı dönemin siyasi hayatının atmosferinde şekillendiği izlenimini verir. Üçüncü en geniş konu düzlemine bakıldığında buradaki eserler kadın ve din literatürü içinde feminizmin ayak izlerine rastlamanın mümkün olduğunu gösterir. Söylem, kimlik veya kavramsal açıdan anlamlandırılmaya muhtaç tarafları olmakla birlikte “feminizm” ve “kadın hareketi” kavramları çerçevesinde İslamcı feminizm gibi bir olgunun inşa edilmeye devam edildiği görülür.

90’lı yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlayan “gelenek ve modernlik arasında, popüler kültür ve tüketim kültürü bağlamında Müslüman kadın” düzlemindeki çalışmalarda, değişim dönüşüm, tüketim, popüler kültüre ayak uydurma, kapitalizme eklenme çoğunlukla Müslüman dindar kadın üzerinden okunmuştur. Erkek boyutu büyük oranda ihmal edilmiştir. “İslam, evlilik-aile-boşanma ve kadın” düzlemindeki eserler daha çok İslamcı erkeklere aittir ve daha çok 70’li 80’li yıllarda yazılmış olan eserlerdir. Yani bu tür eserler kadın ve din literatüründe henüz kadınların egemen olmadığı dönemlerde ele alınmıştır. Bu tür

eserlerde eril tahakkümün kural ve kaidelerine daha sık rastlandığı açıkça söylenebilir. “Dinî çerçevede öne çıkan rol model Müslüman kadınlar” düzlemindeki eserler daha çok İslamcı kadınlar başta olmak üzere İslamcılarının 1970’lerden itibaren ürettikleri “hidayet romanları” ile aynı algıya ve işleve sahip olduğu söylenebilir. Rol model olarak Ehl-i Beyt kadınlarından, kadın sahabeler ve İslam tarihi içindeki başka isimlerden pek çok örnek sunulur. En öne çıkan isimler ise Emine, Hatice, Ayşe, Fatma, Zeynep olup, bilindiği gibi bunlar Hz. Peygamberin annesi, eşleri ve çocuklarının adlarıdır. Bunun dışında tasavvuf ehli bir kadın olarak Rabiâtü’l-Adeviyye ismi de önde gelen isimlerdendir.

“Mezhep, dinî grup, cemaat ve kadın” konu düzlemine bakıldığında tasavvuf bağlamındaki kadın çağrışımlarının dinî grup ve oluşumlar bağlamındaki kadın çağrışımlarından daha “yumuşak” ve “pozitif” olmasından dolayı “tasavvuf ve kadın” çalışmaları belli bir olgunluğa erişmiş gözükmektedir. En çok “Mevlana’da kadın” başlığının konuşulması dikkat çekicidir. Fakat bu düzlemde dinî grup ve cemaatler bağlamındaki kadın çalışmalarının çok eksik kaldığı görülür. Türkiye’de sıkça konuşulan ve tartışılan dinî grup, mezhep, cemaat gibi yapılarda gerek toplumsal cinsiyet konusunun gerek kadın konusunun çok az düzeyde işlenmiş olması ilginç bir durumdur. Daha ilginç olan ise önceleri “cemaat” kavramı etrafında tanımlanan ama daha sonra gerçek yüzü ortaya çıktığında FETÖ olarak isimlendirilen oluşumda özellikle kadın konusunun analiz edilmemesidir. Oysaki söz konusu oluşumdaki kadınların “abla” sıfatıyla çok aktif oldukları da bilinmekteydi. Yine de bu araştırmanın listesinde yer almasa da bu oluşumdaki kadınların pozisyonları üzerine değerlendirmeleri olan bir kitabın ilgili bölümleri bulunmaktadır.⁹ Bir de bu araştırmanın listesinde yer alan bir kitapta Said Nursi, Fethullah Gülen gibi isimler ve FETÖ’nün “Sızıntı” dergisi üzerinden bu zihniyetin kadın algısı üzerine eleştirel feminist bir okuma yapılmıştır.¹⁰

Kadın ve din literatürünün bir diğer eksiği “göç, göçmen, din ve Müslüman kadın” gibi bir konu düzlemi üzerine değinilmemiş olmasıdır. Çok geniş bir literatürü tarayarak göç konusuna eğilmiş olan Kirman ve Güçlüten (2020), göç çalışmaları içinde din faktörünü ele alan çalışmaların genel toplam içinde %2’lik bir oran kapladığını tespit etmiştir. Konu, “göç, göçmen, din ve Müslüman kadın” boyutuna taşındığında bu eksiklik çok daha ciddi boyutlardadır.¹¹ Bu bağlamda bu araştırma kapsamında göç ve Müslüman kadın ilişkisini ele alan dört esere rastlanılmıştır. O eserlerden biri bu çalışmanın “İslamî kültür ve toplumda kadın / Doğu’da kadın”

⁹ Berna Turam, *Between Islam and the state: The Politics of Engagement*. (California: Stanford University Press, 2007).

¹⁰ Handan Koç, *Muhafazakârlığa Karşı Feminizm* (İstanbul: Destek Yayınları, 2012).

¹¹ M. Ali Kirman, *Göç Araştırmaları ve Din*, II. Din Sosyolojisi Sempozyumu, (Ankara: 22-24 Ekim 2020).

düzlemi içinde değerlendirilirken diğer üçü “Batı’da Müslüman kadın” konu düzlemi içinde değerlendirilebilmiştir.

Bu literatürün dikkat çeken bir diğer tarafı din bağlamındaki “erkeklik” çalışmalarının eksik kalmış olmasıdır. Bu anlamda ilk kez Emine Şenlikoğlu’nun (2012) 1988 yılında *İslam’da Erkek* adlı eseriyle attığı ilk adım önemli bir yere sahiptir. Ancak Şenlikoğlu’nun attığı adımdan bugüne kadarki süreç içinde bu düzlemdeki çalışmaların oranı literatür içinde %1’e tekabül edebilmektedir. Sayısı az da olsa yapılmış çalışmaları hatırdan tutmak kaydıyla bu bağlamda son zamanlardaki dikkat çekici çalışmalardan biri olan Birsen Banu Okutan’ın *Erillik ve Din: İslamcı Habitus Sorgulanıyor* (2017) adlı eserini de burada hatırlamak gerekmektedir. Dolayısıyla “din ve toplumsal cinsiyet” tartışmalarının bir tarafının bir türlü erkeğe dönmemesi önemli bir eksiklik yaratmaktadır. Bu konuya eğilmeye devam edilmesi gerektiğinin altı özellikle çizilmelidir. Bu düzlemde çalışma yapılmamasının birinci nedeni “dinî bağlamda erkeklikle ilgili malzemenin çok sınırlı olması veya en azından kadınlarla ilgili olduğu kadar olmaması” şeklinde tespit edilebilir. Fakat meselenin bu kadar masum olduğu söylenemez. Zira kadın ve din çalışmalarının önceleri erkeklerin tekelinde olmasına karşılık kadınların şimdi bu literatürde erkeklerden daha çok söz sahibi olmaya başlamasıyla “erkeklik ve din” çalışmalarının canlanmaya başlaması gibi bir gerçeklik göz önüne alındığında burada söylenmeye çalışılan daha kolay anlaşılacaktır. Yine yapılmış olan çalışmaları hatırdan tutmak kaydıyla bu literatür henüz “çeşitli cinsel kimlikler” açısından çok kısıtlıdır. Elbette dinin bu tür olgu veya kimliklere mesafeli olması ve dinin bu yaklaşımının zaman zaman Türkiye’nin genel politik havasına yansması durumu bu konuları çalışmaya elverişli ortamlar yaratmamakta ve böyle eserler ortaya koyacak iradeler gelişmemektedir. Yine de Türkiye’de sadece din bağlamında değil genel anlamda eksik olan erkeklik ve çeşitli cinsel kimlikler ile ilgili çalışmalar arttıkça bu konuların din bağlamındaki çalışmaların da artacağı tahmin edilmektedir.

En az eser “toplumsal cinsiyet ve sekülerleşme” düzleminde yer almaktadır. Doğrudan bu konu düzlemini ilgilendiren şimdilik sadece bir eser ile karşılaşmaktadır. Bu eser Linda Woodhead’ın *Toplumsal Cinsiyet ve Sekülerleşme Teorisi* (2017) ismiyle Türkçeye çevirmiş olduğumuz *Gendering Secularization Theory* adlı makalesidir. Toplumsal cinsiyet kavramını din noktasından hareketle doğrudan sekülerleşme kavramı bağlamında ele alması bakımından toplumsal cinsiyetin din bağlamındaki literatüründe anlamlı bir yerinin olacağı düşünülmektedir. Erkeklerin “doğal sekülerler”miş kadınların da “doğal dindarlar”mış veya “zorunlu dindarlar”mış gibi algılandığı bir toplumda “kadın dindarlığı” söyleminin daha hâkim olması şaşırtıcı değildir. İlginç olan dindarlık dışıl, sekülerlik ise eril olarak kodlandıktan sonra modernleşme ve sekülerleşmenin de ister istemez kadın ve bedeni üzerinden okunmaya başlanmasıdır. Böyle bir algının oluşmasında ataerkinin hem din hem

modernite ile ayrı ayrı iş birliklerinin etkisi bulunduğunu burada işaret etmek gerekmektedir. Zira hem “kadın dindarlığı (kadınlar daha dindardır)” deyip “kadınlar da sekülerdir” diyememek hem de sekülerleşmeyi kadın ve bedeni üzerinden okuyup “kadın sekülerleşmesi” demek yerine “kadın dindarlığının sekülerleşmesi” demeye meyletmek, irdelenmesi gereken karmaşık bir konudur.

TARTIŞMA: LİTERATÜRE İSİM?

Eserler, genelden özele doğru bir bakışla incelendiğinde veya özelden genele doğru bir değerlendirmeye alındığında, temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi din bağlamında doğrudan “kadın” kavramını ilgilendiren çalışmalar ikincisi ise “toplumsal cinsiyet”, “erkeklik”, “eşcinsellik”, “çeşitli cinsel kimlikler” gibi kavramları ilgilendiren çalışmalardır. İkinci kategorinin yeterince gelişmemiş olması, din ve toplumsal cinsiyet, din ve erkeklik, din ve eşcinsellik, din ve çeşitli cinsel kimlikler gibi çalışmaların da şimdilik “kadın ve din” başlıklı bir evrenin içine alınmasını gerektirmektedir. Din bağlamındaki toplumsal cinsiyet tartışmalarının hemen hepsi “kadın” üzerindedir. Toplumsal cinsiyet kavramının çoğunlukla kadın üzerinden okunduğu bir gerçek iken bu gerçeklik din bağlamındaki çalışmalarda kendini daha açık ve net ortaya koymuş olmaktadır. Bir başka ifadeyle genel olarak toplumsal cinsiyet araştırmaları ve tartışmaları içinde “erkeklik” boyutu eksik iken din bağlamındaki bu tartışmalarda ve çalışmalarda bu boyutun eksikliği daha belirgindir. Bu anlamda din ve erkeklik çalışmalarının henüz olgunlaşmış bir literatür oluşturduğu söylenemez. Din ve eşcinsellik, din ve çeşitli cinsel kimlikler düzlemindeki çalışmalar da aynen bu seviyededir. Bu anlamda bu düzlemlerdeki çalışmalar şimdilik “kadın ve din” gibi bir başlığın altına toplanabilir. Bu çerçevede eserlerin oluşturduğu literatüre genel bir isim verilmek istendiğinde bu ismin olsa olsa “kadın ve din” literatürü olabileceği söylenebilir. Bu aşamadan sonra bu araştırma için “içerik başlığı aşıyor” gibi bir eleştiri getirilebilir. Ancak bu, şu an için geçerli olan bir durumu ifade etmek anlamına gelmektedir. Literatürde “kadın” kavramının merkezdeki yerinin değişmesiyle ve din bağlamındaki erkeklik, eşcinsellik, cinsel kimlik çalışmalarının artmasıyla bu söylenenler de değişebilir.

SONUÇ

Türkiye için konuştuğumuzda tanrısal, ideolojik, kültürel ve toplumsal yönüyle genelde dinlerin özelde İslam’ın kadınlık, erkeklik, çeşitli cinsel kimlikler, feminizm ve kadın hareketi kavramları ile nasıl bir ilişkide ilerleyeceği merak konusudur. Dinin genelde toplumsal cinsiyet özelde kadın ile olan sıkı ilişkisi ve İslamcı feminizm olgusunun dikkat çekiciliği, Türkiye’de erkeklik ve çeşitli cinsel kimlikler ile ilgili çalışmaların canlanmaya başlaması göz önünde bulundurulduğunda bu bağlamdaki çalışmaların devam edeceği ve bu araştırmanın evreninin daha da genişleyeceği tahmin edilmektedir. Kadın ve din literatürünü oluşturan eserlerin nicelik-nitelik

şeklinde bir kıyası yapıldığında, şimdilik, nicelin nitelden önde olduğu ifade edilebilir. Fakat daha objektif, tarafsız, bilimsel bakış açısıyla yazılmış eserlerin sayısı arttıkça nitelin niceli geçeceği de umut edilmektedir. Burada açık olan şu ki Müslüman kadın doğrudan kendisini ilgilendiren din bağlamındaki konularda artık bizzat söz sahibi olmaya başlamıştır.

Geniş bir evrene yayılan kadın ve din literatüründen hareketle şu genel önerilerde bulunulabilir:

- Genel olarak “erkeklik-din”, özel olarak “erkeklik-İslam” ilişkisini inceleyen çalışmalara ağırlık verilebilir (bu ilişkiyi sadece kadın yazarlar değil erkek yazarlar da çalışmalıdır). Bununla bağlantılı olarak genellikle Müslüman dindar kadın üzerinden okunan popüler kültür ve tüketim kültürünün Müslüman dindar erkek boyutu da göz önünde bulundurularak dindar veya İslamcı erkeğin değişim dönüşümünü inceleyen çalışmalara ağırlık verilebilir.
- “Çeşitli cinsel kimlikler ve din” ilişkisini inceleyen çalışmalara ağırlık verilebilir.
- “Dinî gruplarda kadın” konusu araştırılmaya devam edilirken diğer yandan dinî gruplarda kadın ve erkek karşılaştırmalarını ortaya koyan çalışmalar yapılabilir.
- “Toplumsal cinsiyet ve sekülerleşme” veya “kadın ve sekülerleşme” ilişkisini araştıran çalışmalar yapmaya ağırlık verilebilir.

Yine geniş bir evreni kapsayan bu literatürün kör noktalarından hareketle şu özel önerilerde bulunulabilir:

- Temel İslam İlimleri noktasında “din ve kadın” ilişkisine dair evrenselci ve tarihselci perspektifin karşılaştırmasını yapan çalışmalar yapılabilir.
- İslamcı feminizmin/feministlerin kabullenilme(me)sinin nedenleri araştırılabilir.
- “Doğu’da (İslâmî kültür ve toplumlarda) Müslüman kadın” ve “Batı’da Müslüman kadın” karşılaştırmalarını ortaya koyan çalışmalar yapılabilir.
- “Göç, göçmen, din ve kadın” çalışmaları yapılabilir.
- Yasaklar sonrası başörtüsünün veya başörtülülerin yeni biçimleri (örn. yasakların kalkmasına karşılık bu sefer bizzat kendi iradeleriyle başörtüsü takmaktan vazgeçenler) çalışılabilir.

- “Kadının modernleşme ve sekülerleşme biçimleri”ni inceleyen çalışmalar yapılarak “erkeklerin modernleşme ve sekülerleşme biçimleri”ne benzer ve farklı yönleri tespit edilebilir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aktaş, C. (2016). *Bacıdan Bayana: İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi* (7 b.). İstanbul: İz Yay.
- Berktaş, F. (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (4 b.). İstanbul: Metis Yay.
- Bulut, Y. (2013). Türkiye'de İslamcılık ve Tercüme Faaliyetleri. İ. Kara ve A. Öz (Ed.) içinde, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi* (s. 339-368). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay.
- Erkan, Ş. (1990). *Kur'an'da Kadın Hakları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kenevir, F. ve Kurt, Ş. K. (2016). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Din Temalı Tez Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dini Araştırmalar*, 19 (49), 347-385.
- Kirman, M. A. (2020). Göç Araştırmaları ve Din. *II. Din Sosyolojisi Sempozyumu (22-24 Ekim 2020)*. Ankara.
- Kirman, M. A. – Ç. Güçlüten (2020). Türkçe Göç Yazını Üzerine. *Göç ve Din*, Ankara: Astana Yay.
- Koç, H. (2012). *Muhafazakârlığa Karşı Feminizm*. İstanbul: Destek Yay.
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods - Qualitative and Quantitative Approaches* (7th edition). Pearson Education.
- Okutan, B. B. (2017). *Erillik ve Din: İslamcı Habitus Sorguluyor*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Şenler, Ş. Y. (1975). *İslam'da ve Günümüzde Kadın*. Ankara: Nur Yay.
- Şenlikoğlu, E. (2012). *İslam'da Erkek*. İstanbul: Mektup Yay.
- Tuksal, H. Ş. (2012). *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümü* (4 b.). Ankara: Otto Yay.
- Turam, B. (2007). *Between Islam and the state: The Politics of Engagement*. California: Stanford University Press.
- Üçok, B. (1965). *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Woodhead, L. (2017). Toplumsal Cinsiyet ve Sekülerleşme Teorisi. (çev. H. Tunç) *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 17(1), 501-509.

Extended Abstract

A Research on Women and Religion Studies in Turkey

Religiosity has an important function in the formation and consolidation of gendered understanding. It has been inevitable that religiosity takes place as a side effect or an inherent factor in the developmental process of gender, in particular, women's discussions.

In this sense, religiousness is one of the factors most closely related to gender. It is known that religions also make regulations without being indifferent to their social gender identity. It is possible to encounter these arrangements in every stage of life. In the historical process, both in the sacred teachings of religions and in the comments made by the members of that religion, while men were mostly depicted as “neutral” or “privileged”, multidimensional depictions of women have emerged. A complex structure of different and contradictory attitudes on behalf of women can be mentioned within the religious culture. It is seen that this complex structure has expanded considerably with the intervention of patriarchal discourses in religious discourses. So much so that this starts with the “belief in a masculine God” and continues until almost every perception and judgment about gender.

The examination of the relationship between women and religion started in the 19th century. However, the concentration on this issue was mainly in the second half of the 20th century. Since 1960 the projections in Turkey this discussion of “women and religion” shows itself very much with the work occurring in the universe. In this paper, in Turkey by making a literature review over the Turkish literature related with “religion-gender-woman” were discussed in the framework of the relationship and “Islamist feminism” work can be evaluated under the title were made of a bibliographic research. The numerical determination of the works that make up the literature was made first and the demographic characteristics such as subject, author, genre, year were determined and their proportional distributions were given in tables. In line with this research, some questions were sought to be answered. These questions can be listed as follows: “Which are has more word; men or women in these studies?” “How is the proportional distribution of works as books, articles, doctorate thesis and graduate thesis?” “How did the proportional distribution of the works according to years?” “As of the point reached, what has been the most or least contact with these studies?” “Which of the quantitative or qualitative methodologies were used in the studies?” “What can be defined as a general title for these studies that span a broad stratum?” It is thought that this study which is looking for answers to such questions will be useful to see the distance taken in this context with its deficiencies or matured aspects. In this direction, some suggestions are made based on the deficiencies in the literature. According to the general result of the study, it is seen that the Muslim woman has a say in the matters within the context of religion that directly concern her.

Keywords: Religion, Woman, Gender, Islamist feminism